

ρου μέσου ενημέρωσης της εποχής του (Τύπος) στον επιδέξιο χειρισμό των μαζών:

«Αυτό που έχει σημασία στις ημέρες μας είναι να έχει κανείς την εύνοια και την προστασία της εφημερίδας με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία. Πάνω από τέσσερις αιώνες έχουν παρέλθει από τότε που ο Μακιαβέλλι έγραψε στον *Ηγεμόνα*: 'Ο καθένας βλέπει αυτό που φαίνεται να είσαι – ελάχιστοι γνωρίζουν ποιος είσαι'. Σήμερα έχει καταστεί απείρως ευκολότερο να 'φαίνεται', καθώς η μεγάλη πλειοψηφία του κόσμου διαμορφώνουν τη γνώμη τους για τους πολιτικούς, τους επιστήμονες και τους διανοούμενους βάσει όσων λένε γι' αυτούς οι εφημερίδες» (ibid, 435).

γ. «Μέσω των ηγεμονικών μηχανισμών της άρχουσας τάξης»:
Αντόνιο Γκράμσι

Η κατανόηση των διεργασιών και μηχανισμών μέσω των οποίων στις αστικές κοινωνίες του 20ού αιώνα «εκχωρείται από τις μεγάλες μάζες του πληθυσμού η 'αυθόρμητη' συναίνεσή τους στην κατεύθυνση που έχει επιβληθεί στη ζωή από την κυρίαρχη θεμελιακή ομάδα» (Gramsci, 1971, 12), δηλαδή τους κεφαλαιοκράτες, αποτελεί το αντικείμενο της θεωρίας περί ηγεμονίας της άρχουσας τάξης που ανέπτυξε κατά την περίοδο του μεσοπολέμου ο ιταλός μαρξιστής θεωρητικός και πολιτικός ηγέτης Αντόνιο Γκράμσι στα περίφημα *Τετράδια της Φυλακής*, τα οποία συνέγραψε (από το 1929 ως το 1935) όταν ήταν κρατούμενος του φασιστικού κράτους του Μουσολίνι¹⁰. Το έργο του

10. Το φθινόπωρο του 1926, όταν κατόπιν αποφάσεως του Μουσολίνι απαγορεύτηκε η λειτουργία όλων πλέον των (μη φασιστικών) πολιτικών κομμάτων και οργανώσεων και οι αστυνομικές αρχές προέβησαν σε μαζικές συλλήψεις 'αντιφρονούντων' πολιτικών και πολιτών, καταλύοντας έτσι και τα τελευταία υπολείμματα της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, ο ηλικίας 35 ετών Αντόνιο Γκράμσι ήταν μέλος της ιταλικής Βουλής καθώς και Γενικός Γραμματέας του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Στη δίκη του (το 1928) ο δημόσιος κατηγορος τελείωσε την αγόρευσή του απευθύνοντας προς το δικαστή το περίφημο αίτημα: «Πρέπει να σταματήσουμε αυτό το μυαλό να δουλεύει για είκοσι χρόνια!». Ο Γκράμσι πέθανε πολύ πριν παρέλθουν αυτά τα είκοσι χρόνια, όμως καθ' όλο το διάστημα της κράτησής του οι δεσμοφύλακες του δεν κατάφεραν να σταματήσουν το μυαλό του να παράγει, παρά το γεγονός ότι η σωματική και ψυχική υγεία του είχε ουσιαστικά καταστραφεί πολύ πριν τελικά του επιτρέψουν (το 1933) να μεταφερθεί στο υπό φρούρηση δωμάτιο μιας κλινικής

Γκράμισι, το οποίο στο σύνολό του παρέμεινε για πολύ καιρό αδημοσίευτο και αγνοημένο (βλ. Anderson, 1976, 40), θα τύχει μεγάλης δημοσιότητας και απήχησης από τη δεκαετία του '60 και μετά, καθώς τονίζει διαστάσεις, ιδιότητες ή όψεις της σύγχρονης πολιτικής που η μαρξιστική προβληματική είχε παραδοσιακά παραμελήσει ή ολότελα αγνοήσει.

Συγκεκριμένα, επιχειρώντας να εξηγήσει το πώς και το γιατί ο καπιταλισμός γνωρίζει αξιοσημείωτη μακροβιότητα και σταθερότητα ως κοινωνικό σύστημα, ο Γκράμισι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η κυριαρχία της αστικής τάξης δεν οφείλεται μόνο στην οικονομική δύναμή της ούτε στηρίζεται αποκλειστικά στην κρατική βία. Στο σύγχρονο καπιταλισμό, υποστηρίζει η γκραμισιανή θεώρηση, ένα πλέγμα κοινωνικών θεσμών και πρακτικών διασφαλίζει την ηγεμονία του κεφαλαίου, καθώς μεταμορφώνει τον τρόπο ζωής, τα ήθη, τις αντιλήψεις και τις ηθικές αξίες της αστικής τάξης σε τρόπο ζωής και κοσμοαντίληψη του κοινωνικού συνόλου. Ο όρος «ηγεμονία» περιγράφει και συνοψίζει όλες αυτές τις διεργασίες μέσω των οποίων η κυριαρχία της κοινωνικής τάξης που έχει τον ουσιαστικό οικονομικό έλεγχο της κοινωνίας επεκτείνεται στα υπόλοιπα κοινωνικά πεδία και γίνεται αποδεκτή απ' όλα τα μέλη της κοινωνίας, τα οποία πλέον αντιλαμβάνονται και συμμερίζονται τα ταξικά της συμφέροντα ως «καθολικά» (βλ. Gramsci, 1971, 181-2). Στη σύγχρονη εποχή οι καπιταλιστές συγκροτούν μια «ηγεμονική», και όχι μια απλώς οικονομικά ή κατασταλτικά κυρίαρχη, άρχουσα τάξη μόνο εφόσον επιτυγχάνεται, μέσω της λειτουργίας ποικίλων πολιτικών, ιδεολογικών και πολιτισμικών θεσμών και μηχανισμών, η 'ελεύθερη' διαμόρφωση της «συλλογικής βούλησης του έθνους», του «κοινού νου»¹¹ και της «ψυχροσύνθεσης» των μαζών σύμ-

όπου και απεβίωσε την άνοιξη του 1937, έξι μέρες μετά τη λήξη της ποινής του. Το προϊόν αυτών των 11 χρόνων αργού θανάτου ήταν 2.848 σελίδες χειρόγραφων σημειώσεων (το αντίστοιχο περίπου 4.000 δακτυλογραφημένων σελίδων), τις οποίες άφησε πίσω του για να μεταφερθούν λαθραία έξω από την κλινική και εκτός Ιταλίας μετά το θάνατό του [από την «Εισαγωγή» (Introduction) των μεταφραστών και επιμελητών, Q. Hoare & G.N. Smith, της αγγλικής έκδοσης των *Τετραδίων της Φυλακής* - Gramsci, 1971, xviii. Βλ. επίσης την εξαιρετική βιογραφία του ιταλού επαναστάτη από τον Giuseppe Fiori (1965)].

11. Όπως παρατηρούν στα εισαγωγικά τους σχόλια οι άγγλοι μεταφραστές των *Τετραδίων της Φυλακής* Κουέντιν Χόαρ και Τζόφρεϋ Νόουελ Σμιθ, ο όρος «κοινός νους» χρησιμοποιείται από τον Γκράμισι «για να σημαίνει το μη-κριτικό και σε μεγάλο βαθμό ασυνείδητο τρόπο αντίληψης και κατανόησης του κόσμου που έχει καταστεί

φωνα με τις ανάγκες του υφιστάμενου τρόπου παραγωγής, δηλαδή του κεφαλαίου (βλ. *ibid*, 129-33, 181-2, 196-7, 301-306, 308-13, 348-50). Στην περίπτωση αυτή, η αστική τάξη άρχει με και μέσω της 'οικειοθελούς' συνεργασίας και έμπρακτης συναίνεσης των λαϊκών μαζών.

Σύμφωνα με τον Γκράμσι, ο ρόλος του κράτους στην ανάπτυξη, οργάνωση και λειτουργία αυτών των ηγεμονικών μηχανισμών του κεφαλαίου είναι κυρίαρχος και καθοριστικής σημασίας. Σε αντίθεση με το κράτος στην αρχαία ή φεουδαλική κοινωνία, στις σύγχρονες κοινωνίες –και ιδιαίτερα σ' αυτές του αναπτυγμένου καπιταλισμού της ιμπεριαλιστικής Δύσης (βλ. ενδεικτικά Gramsci, 1971, 238, 243 και 1978, 199-200, 408-9)– το κράτος αποτελεί ένα εξαιρετικά σύνθετο φαινόμενο, καθώς δεν θεμελιώνεται μόνο στη φυσική βία, αλλά ταυτόχρονα, και εξίσου σημαντικά, «στην ενεργητική ηγεμονία των διευθυντικών και κυρίαρχων ομάδων» (Gramsci, 1971, 54)¹². 'Η, όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί, ο κατασταλτικός μηχανισμός του κράτους δεν αποτελεί παρά μόνο «μια εξωτερική τάφρο, πίσω από την οποία στέκεται ένα ισχυρό σύστημα [μη-κατασταλτικών, ιδεολογικών, πολιτισμικών κ.λπ.] οχυρών και προχωμάτων» (*ibid*, 238). Αυτός ο προσδιορισμός του κράτους ως εξουσιαστικού θεσμού που κατέχει το μονοπώλιο φυσικού καταναγκασμού αλλά ταυτόχρονα λειτουργεί και ως μηχανισμός παραγωγής και εδραίωσης της κοινωνικής συναίνεσης αποτελεί τη θεμελιώδους σημασίας θεωρητική συμβολή του Γκράμσι στην κατανόηση της φύσης της σύγχρονης εξουσίας.

«Το κράτος είναι ολόκληρο το σύμπλεγμα πρακτικών και θεωρητικών δραστηριοτήτων, με τις οποίες η άρχουσα τάξη όχι μόνο δικαιώνει και διατηρεί την κυριαρχία της, αλλά και κατορθώνει να κερδίσει την ενεργητική συγκατάθεση αυτών επί των οποίων άρχει» (Gramsci, 1971, 244).

¹² 'κοινός' σε κάθε δεδομένη εποχή» (στο Gramsci, 1971, 322). Βλ. επίσης τις σχετικές παρατηρήσεις του ίδιου του Γκράμσι στο *ibid*, 325-6, στην υποσημείωση 5 της σ. 326 και στην με * υποσημείωση της σ. 330.

12. Πρέπει εδώ να επισημάνουμε ότι στα *Τετράδια της Φυλακής*, λόγω της συστηματικής φασιστικής λογοκρισίας στα οποία υποβάλλονταν τα γραπτά του, ο Γκράμσι αποφεύγει τη χρήση όρων (πχ. κοινωνική τάξη, ταξική πάλη κ.λπ.) που άμεσα παραπέμπουν στη μαρξιστική θεωρητική και πολιτική παράδοση, καταφεύγοντας σε διάφορα τεχνάσματα προκειμένου να ξεγελάσει το λογοκριτή (π.χ. χρήση του όρου «ομάδες» αντί τάξη) – βλ. τον *Πρόλογο (Preface)* των μεταφραστών/επιμελητών της αγγλικής έκδοσης των *Τετραδίων* (στο Gramsci, 1971).

Πρέπει στη σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι αν και αρκετοί σύγχρονοι μελετητές του έργου του υποστηρίζουν ότι αυτό που κατεξοχήν διαφοροποιεί τη γκραμισιανή θεώρηση από την κλασική μαρξιστική σκέψη είναι η άρνηση του καθοριστικού ρόλου της οικονομίας στο κοινωνικό –και ειδικότερα στο πολιτικό– γίνεσθαι (ή η ανατροπή καθ'αυτού του σχήματος 'βάση/εποικοδόμημα')¹³, ο ίδιος ο Γκράμισι, όπως σωστά επισημαίνει και η Σασσούν, είναι κατηγορηματικός ως προς τις 'υλικές' ή 'οικονομικές' βάσεις της ταξικής ηγεμονίας (Sassoon, 1980, 114-6). «Το γεγονός της ηγεμονίας», γράφει χαρακτηριστικά ο ιταλός θεωρητικός, «προϋποθέτει ότι θα λαμβάνονται υπόψη τα συμφέροντα και οι τάσεις των ομάδων [δηλαδή των τάξεων] επί των οποίων ασκείται η ηγεμονία και ότι πρέπει να διαμορφώνεται μια συγκεκριμένη συμβιβαστική ισορροπία (equilibrium). Με άλλα λόγια, ότι η ηγετική ομάδα [τάξη] πρέπει να κάνει θυσιές οικονομικό-κορπορατιστικής φύσης¹⁴. Ωστόσο, δεν υπάρχει ουδεμία αμφιβολία», όπως ο Γκράμισι emphatica διευκρινίζει, ότι αυτές οι οικονομικές παραχωρήσεις που κάνει η ηγετική κοινωνική τάξη προς τις υποτελείς τάξεις δεν αλλοιώνουν κατ' ουδένα τρόπο «την ουσία» των πραγμάτων, δηλαδή την οικονομική της κυριαρχία, «διότι αν και η ηγεμονία έχει ηθικο-πολιτικό χαρακτήρα, πρέπει επίσης να είναι και οικονομική, πρέπει αναγκαστικά να εδράζεται στην αποφασιστική λειτουργία [ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής-ΜΣ] που ασκείται από την ηγετική ομάδα [τάξη] στον αποφασιστικό πυρήνα της οικονομικής δραστηριότητας» (Gramsci, 1971, 161). Η «συναίνεση» των μαζών, παρατηρεί σε ένα άλλο από τα *Τετράδια*, «'ιστορικά' οφείλεται στο κύρος (και στη συνακόλουθη εμπιστοσύνη) που η κυρίαρχη ομάδα απολαμβάνει λόγω της θέσης και λειτουργίας της στον κόσμο της παραγωγής» (ibid, 12).

Η ηγεμονία της άρχουσας τάξης θεμελιώνεται, επομένως, στις οικονομικές σχέσεις της καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά το κατεξοχήν πεδίο ανάπτυξης και δράσης των ηγεμονικών μηχανισμών του κεφαλαίου είναι η πολιτική, πνευματική και πολιτισμική ζωή της «κοινωνίας των πολιτών», το σύνολο των πολιτικών, ιδεολογικών και πολιτισμικών σχέσεων, θεσμών και πρακτικών που βρίσκονται «ανάμεσα στην οικονομία και στο κράτος» (ibid, 208). Αν και ο χώρος αυτός, παρατηρεί ο Γκράμισι, θεωρείται ή γίνεται αντιληπτός ως 'ιδιωτικός',

13. Βλ. ενδεικτικά Bobbio, 1979, Jessop, 1982, 144-5 καθώς και τις παρατηρήσεις της Mouffe στην «Εισαγωγή» στο Mouffe, 1979, ιδίως σσ. 3-4.

14. Για την έννοια του «κορπορατισμού» βλ. παρακάτω Κεφ. 6.2.δ.

εντούτοις η π
κράτος εντός
σμοί που τον
σύνδεσμοι κα
τα εκπαιδευτ
πολιτισμικοί
νται στην προ
ση, αναιρώντ
και δημόσιας
νωνίας των π
τελεί το εργα
την οικονομία
μαρξιστής δι

Έτσι, η κ
ιδεών, αντίλη
των πολιτών
τον τη στόφ
τις ονομασί
χος» αυτών
«παιδευτικοί
να «να δημό
σαρμοσθεί ο
στις ανάγκες
μηχανισμού.

15. Όπως ε
Jessop, 1982. Βλ
Φυλακής ο Γκ
κοινωνίες του ε
θερο (19ος αιώ
και τις λειτουργ

16. Την επο
σει στο επικρι
διόφωνο (που
ακόμα σε περ

17. Την γαρ
δεκαετία του
όλους τους πα
Althusser (196
Philosophy and
την ελληνική με

εντούτοις η παρουσία ή η επιρροή που ασκεί κατά τον 20ό αιώνα το κράτος εντός αυτού είναι τόσο εκτεταμένη¹⁵, ώστε οι σχέσεις και οι θεσμοί που τον απαρτίζουν –τα πολιτικά κόμματα, διαφόρων μορφών σύνδεσμοι και οργανώσεις όπως κατεξοχήν τα συνδικάτα, ο Τύπος¹⁶, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα (όλων των βαθμίδων), η εκκλησία, ποικίλοι πολιτισμικοί οργανισμοί (π.χ. βιβλιοθήκες, μουσεία) κ.λπ.– να υπάγονται στην πράξη (αν όχι και τυπικά) σε κρατική διαχείριση και ρύθμιση, αναιρώντας έτσι κάθε ουσιαστικό διαχωρισμό μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας της κοινωνικής ζωής, μεταξύ κράτους και ‘κοινωνίας των πολιτών’¹⁷ (ibid, 160, 242-3, 259, 261, 263). «Το κράτος αποτελεί το εργαλείο για την εναρμόνιση της κοινωνίας των πολιτών με την οικονομική δομή», γράφει χαρακτηριστικά ο πρωτοπόρος ιταλός μαρξιστής διανοητής και πολιτικός (ibid, 208).

Έτσι, η κρατική εξουσία διεισδύει και ελέγχει τόσο τα συστήματα ιδεών, αντιλήψεων και αξιών που αναπτύσσονται εντός της ‘κοινωνίας των πολιτών’, όσο και τις πολλές και ποικίλες πρακτικές που συνθέτουν τη στόφα της καθημερινής ζωής των μελών της – μέχρι ακόμα και τις ονομασίες δρόμων (Bucci-Glucksman, 1980, 20). Απώτερος «στόχος» αυτών των μη κατασταλτικών λειτουργιών του κράτους, του «παιδευτικού και διαπλαστικού του ρόλου», παρατηρεί ο Γκράμσι, είναι «να δημιουργηθούν νέες και ανώτερες μορφές πολιτισμού, να προσαρμοσθεί ο ‘πολιτισμός’ και η ηθική των ευρύτατων λαϊκών μαζών στις ανάγκες της συνεχούς ανάπτυξης του οικονομικού παραγωγικού μηχανισμού, ...να ασκηθεί παιδευτική πίεση στα μεμονωμένα άτομα

15. Όπως έχουν επισημάνει αρκετοί μελετητές του έργου του (βλ. ενδεικτικά Jessop, 1982, Bucci-Glucksman, 1980, Mouffe, 1979, «Introduction») στα *Τετράδια της Φυλακής* ο Γκράμσι αναφέρεται στο παρεμβατικό κράτος που αναπτύσσεται στις κοινωνίες του αναπτυγμένου καπιταλισμού κατά τη μετάβασή τους από το φιλελεύθερο (19ος αιώνας) στο μονοπωλιακό στάδιο ανάπτυξης (20ός αιώνας). Για τη μορφή και τις λειτουργίες του παρεμβατικού κράτους βλ. παρακάτω Κεφ. 5.4.β.

16. Την εποχή που γράφει ο Γκράμσι δεν είχαν ακόμα αναπτυχθεί και κυριαρχήσει στο επικοινωνιακό πεδίο τα δύο άλλα μείζονος σημασίας σύγχρονα μέσα, το ραδιόφωνο (που τότε έκανε το πρώτα του βήματα) και η τηλεόραση (που βρισκόταν ακόμα σε πειραματικό στάδιο).

17. Την γραμμασιανή αυτή αντίληψη υιοθετεί και αναπτύσσει περαιτέρω κατά τη δεκαετία του '60 ο γάλλος μαρξιστής θεωρητικός Λουί Αλτουσσέρ αποκλώντας όλους τους παραπάνω θεσμούς «ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους» [βλ. L. Althusser (1968), «Ideology and Ideological State Apparatuses» στο *Lenin and Philosophy and Other Essays*, trans. B. Brewster, London, New Left Books, 1971. Για την ελληνική μετάφραση βλ. *Θέσεις*, μεταφρ. Ξ. Γιαταγάνας, Αθήνα, Θεμέλιο, 1977].

έτσι ώστε να εξασφαλισθεί η συναίνεση και η συνεργασία τους, μετατρέποντας την ανάγκη και την καταστολή σε 'ελευθερία'» (ibid, 242). Προκειμένου «να δημιουργήσει και να συντηρήσει ένα συγκεκριμένο τύπο πολιτισμού και πολιτή (και, συνακόλουθα, συλλογικής ζωής και ατομικών σχέσεων), καθώς και να εξαλείψει συγκεκριμένα ήθη και στάσεις και να διαδώσει άλλες», το κράτος διαθέτει «μαζί με το σχολικό σύστημα και άλλους θεσμούς και πρακτικές», και ένα ακόμα «εργαλείο», το Νόμο. Αν και ο Νόμος, στο βαθμό που τιμωρεί και κυρώνει, «αποτελεί την κατασταλτική και αρνητική όψη της συνολικής θετικής, εκπολιτιστικής δραστηριότητας που αναλαμβάνει το Κράτος», εντούτοις κανείς δεν πρέπει να παραβλέπει ότι ο Νόμος ταυτόχρονα επιβραβεύει ή ανταμείβει κάθε «αξιέπαινη δραστηριότητα» (ibid, 246-7).

Συμπερασματικά, σύμφωνα με τον Γκράμισι το σύγχρονο κράτος έχει μια «ηθική» και «πολιτισμική» υπόσταση, υπό την έννοια ότι:

«μία από τις πλέον σημαντικές λειτουργίες του είναι να ανυψώσει την τεράστια μάζα του πληθυσμού σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό και ηθικό επίπεδο, το οποίο ανταποκρίνεται στις αναπτυξιακές ανάγκες των παραγωγικών δυνάμεων και, επομένως, στα συμφέροντα της άρχουσας τάξης. Το σχολείο ως μια θετική παιδευτική λειτουργία και τα δικαστήρια ως μια κατασταλτική και αρνητική παιδευτική λειτουργία, αποτελούν υπ' αυτήν την έννοια τις πιο σημαντικές κρατικές λειτουργίες, αλλά στην πραγματικότητα ένα πλήθος άλλων 'ιδιωτικών', όπως αποκαλούνται, πρωτοβουλιών και δραστηριοτήτων τείνουν προς τον ίδιο στόχο – πρωτοβουλίες και δραστηριότητες που συγκροτούν το μηχανισμό της πολιτικής και πολιτισμικής ηγεμονίας της άρχουσας τάξης» (ibid, 258).

Ο Γκράμισι ρητά και επανειλημμένα παρατηρεί ότι το γεγονός της ηγεμονίας της άρχουσας τάξης δεν πρέπει να οδηγήσει στο εσφαλμένο συμπέρασμα ότι παύουν να υφίστανται, να λειτουργούν ή να είναι αναγκαίοι οι κατασταλτικοί μηχανισμοί του κράτους. Τουναντίον, όπως ξεκάθαρα τονίζει με τη γνωστή του φόρμουλα, «κράτος = πολιτική κοινωνία + κοινωνία των πολιτών, δηλαδή ηγεμονία θωρακισμένη με καταναγκασμό» (ibid, 262-3 –έμφαση ΜΣ). Εξίσου σαφής είναι η αναφορά του στον τρόπο με τον οποίο ασκείται υπό ομαλές συνθήκες «η ηγεμονία στο κλασικό πλέον πεδίο ενός κοινοβουλευτικού καθεστώτος», ο οποίος τρόπος χαρακτηρίζεται από «το συνδυασμό βίας και συναίνεσης» και από «την ευμετάβλητη ισορροπία» που διαμορφώνεται μεταξύ των δύο,

«χρ
κό β
μοιά
φρά
συνέ
ρά/α
δύο
είναι
και τ
των
ανος
του»

Με άλλ
διεξοδική
της φυσικ
νει τη λειτ
σμών παρ
ρίζει κάθε
τελικά κα
νόνα μη
μας, ο στα
του, η ασπ
περιτολίε
κού ρόλου
λύ συγκεκ
κής τάξης
μεγάλες μ
παραδοσι
χοι πρότε
τη συναίν
κυρίαρχη
σμών του
Τέλος,
φωνα με
και ποτέ
διαδικασί
σε μεγάλα
βάλλουν
αστικής τ

«χωρίς ωστόσο ποτέ η βία να υπερισχύει της συναίνεσης σε υπερβολικό βαθμό. Μάλιστα, πάντα επιχειρείται να διασφαλιστεί ότι η βία θα μοιάζει να βασίζεται στη συναίνεση της πλειοψηφίας, όπως αυτή εκφράζεται από τα λεγόμενα όργανα της κοινής γνώμης – εφημερίδες και συνδέσμους... Μεταξύ της συναίνεσης και της βίας βρίσκεται η διαφθορά/απάτη (η οποία χαρακτηρίζει ορισμένες καταστάσεις όπου είναι δύσκολη η άσκηση της ηγεμονικής λειτουργίας και όπου η χρήση βίας είναι υπερβολικά ριψοκίνδυνη). Αυτή επιφέρει την ηθική υπονόμευση και παράλυση του ανταγωνιστή (ή ανταγωνιστών) μέσω της εξαγοράς των ηγετών του – είτε μυστικά ή, σε περιπτώσεις άμεσου κινδύνου, ανοιχτά – προκειμένου να ενσπείρει αταξία και σύγχυση στις τάξεις του» (ibid, 80 υποσημ. 49).

Με άλλα λόγια, όπως σωστά παρατηρεί ο Πέρυ Άντερσον σε μια διεξοδική ανάλυση της σκέψης του ιταλού θεωρητικού, το μονοπώλιο της φυσικής βίας που απολαμβάνει το κράτος στηρίζει και διευκολύνει τη λειτουργία των ποικίλων (πολιτικών και πολιτισμικών) μηχανισμών παραγωγής κοινωνικής συναίνεσης, καθώς αποτρέπει ή περιορίζει κάθε είδους κοινωνική αμφισβήτηση ή αναταραχή, πράγμα που τελικά καθιστά καθαυτή την άσκηση κρατικής καταστολής κατά κανόνα μη αναγκαία. «Στις πλέον γαλήνιες δημοκρατίες των ημερών μας, ο στρατός μπορεί να παραμείνει αόρατος μέσα στους στρατώνες του, η αστυνομία να εμφανίζεται ως υπεράνω αμφισβήτησης κατά τις περιπολίες της» (Anderson, 1977, 42-3). Η σημασία του κατασταλτικού ρόλου του κράτους καταδεικνύεται στις περιπτώσεις που για πολύ συγκεκριμένους ιστορικο-κοινωνικούς λόγους η ηγεμονία της αστικής τάξης καθίσταται εύθραυστη ή ακόμα και ανύπαρκτη. Όταν «οι μεγάλες μάζες», γράφει ο Γκράμσι, «έχουν αποστασιοποιηθεί από τις παραδοσιακές ιδεολογίες τους και δεν πιστεύουν πλέον αυτά που μέχρι πρότινος πίστευαν», όταν δηλαδή «η άρχουσα τάξη έχει απολέσει τη συναίνεσή τους», εξακολουθεί παρ' όλα αυτά να είναι κοινωνικά κυρίαρχη λόγω και μέσω της λειτουργίας των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους (Gramsci, 1971, 275-6, & 12).

Τέλος, όπως με κάθε σαφήνεια προκύπτει από τα παραπάνω, σύμφωνα με τον Γκράμσι η ηγεμονία του κεφαλαίου δεν είναι πουθενά και ποτέ απόλυτη, μονολιθική, μη αναστρέψιμη. Αντίθετα, ενέχει μια διαδικασία συνεχούς διαμόρφωσης, μετασχηματισμού και αστάθειας, σε μεγάλο βαθμό λόγω των αντιστάσεων και των πιέσεων που προβάλλουν τόσο οι υπόλοιπες, μη ηγεμονικές μερίδες ή τμήματα της αστικής τάξης όσο και οι υποτελείς κοινωνικές τάξεις. Στα πλαίσια

της γραμμασιανής θεώρησης η έννοια της ηγεμονίας, καθώς και οι συναφείς έννοιες της εξουσίας και της 'συλλογικής βούλησης', της λαϊκής κουλτούρας και του 'κοινού νου', έχουν σαφή διαλεκτικό χαρακτήρα, καθώς σηματοδοτούν δυναμικές, αντιφατικές και συγκρουσιακές πολιτικές καταστάσεις και όχι στατικά ή μονοσήμαντα φαινόμενα. Εν κατακλείδι, όπου και όταν η ταξική κυριαρχία του κεφαλαίου μοιάζει να είναι αδιαφιλονίκητη, αυτό αποτελεί ένδειξη όχι μόνο της δύναμης που αυτό αναμφίβολα απολαμβάνει σε όλα τα κοινωνικά πεδία, αλλά και της αδυναμίας ή και αβουλίας, όπως θα δούμε πιο κάτω (βλ. Κεφ. 7), των λαϊκών μαζών να κινητοποιηθούν ενάντια στην ισχύουσα τάξη πραγμάτων, αναπτύσσοντας μορφές πολιτικής οργάνωσης και δράσης, πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς, ηθικές αξίες, συστήματα ιδεών και πολιτισμικές πρακτικές που αμφισβητούν και μάχονται τον αστικό τρόπο ζωής και σκέψης.

δ. «Μέσω της 'διακυβέρνησης' των εξουσιαζομένων»: Μισέλ Φουκώ

Ένα μεγάλο μέρος του έργου του Φουκώ είναι αφιερωμένο στο μοναδικό χαρακτήρα που προσλαμβάνει από το 17ο αιώνα και μετά το φαινόμενο της εξουσίας σε όλες του τις κοινωνικές εκφάνσεις. Το κεντρικό ερώτημα που απασχολεί τον Φουκώ δεν είναι το *ποιος* ασκεί εξουσία στη σύγχρονη κοινωνία ή εποχή, αλλά το *πώς* αυτή ασκείται, δηλαδή οι εξουσιαστικές μέθοδοι και τεχνικές που διαμορφώνουν το «υπάκουο υποκείμενο».

Ο Φουκώ χρησιμοποιεί τον όρο «διακυβέρνηση» (government) προκειμένου να αποδώσει τον ιστορικά καινοφανή *τρόπο* με τον οποίο ασκείται η εξουσία στους νεότερους χρόνους και τον όρο «κυβερνητικότητα» (governmentality) για το σύνολο των κοινωνικών θεσμών, διεργασιών, τεχνικών, πρακτικών και γνώσεων, διαμέσου των οποίων ασκείται η «διακυβέρνηση» της σύγχρονης κοινωνίας. Ο όρος 'διακυβέρνηση' σημαίνει την «καθοδήγηση της διαγωγής» κάθε μεμονωμένου μέλους της αλλά και του συνολικού πληθυσμού προκειμένου να επιτευχθούν *συγκεκριμένοι στόχοι* (βλ. Foucault, 1991, & Foucault, 1982, 221). Η ιδιαιτερότητα αυτής της «καθοδήγησης» έγκειται στο ότι η σύγχρονη εξουσία καθορίζει τις ατομικές και συλλογικές ταυτότητες και συμπεριφορές, αλλά μέσω μεθόδων ή τεχνικών και διαδικασιών οι οποίες διαμορφώνουν τα άτομα ως «αυτόνομα» ή «αυτο-ελεγχόμενα υποκείμενα». Η «διακυβέρνηση» αποτελεί μια: